Шарқ юлдузи

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- ESTETIKA
- SAN`AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK
- SAN`ATSHUNOSLIK

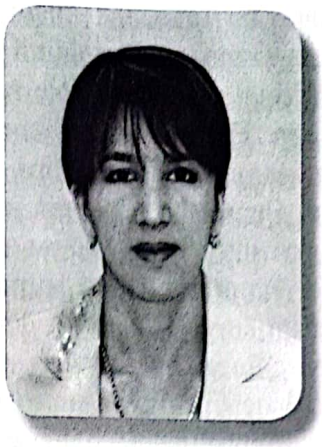

Sharq yulduzi

ISSN 0131 – 1832

2 / 2020

ЗАМОНАВИЙ ҚИССАЛАР ПОЭТИКАСИ

Умида РАСУЛОВА

Инсон қисматини бадиий талқин этишда поэтик ифода турфалиги муаллиф концепциясини аниқ ёритади. Ҳаёт ҳамда хаёл қоришиқлигидаги воқеликлар сирлилик, ғайритабиийлик сатҳини кенгайтиради. Баъзан макону замони мавҳум сарҳадлар миқёси мажозий усулда уюштирилади. Бунда табиатдаги ранглар мутаносиблиги, оҳанглар жаранги, ўсимликлар ифори маъ ни тиниқлаштиради. Асар бадииятини таъминлашда маъно сержило, серқатламлилиги поэтик яхлитликни юзага келтиради. Ўзбек замонавий қиссачилигида биз поэтиканинг ана шу юксак мезонлари, вазифалари маромига етказиб адо этилганлигини кўрамиз.

Таниқли ёзувчимиз Мурод Муҳаммад Дўст "Галатепага қайтиш" қиссасида ақл ва қалб мувофиқлиги борасида фалсафий қарашларни илгари суради, илму фан фидойисининг фаол турмуш тарзини ретроспектив сюжет теграсида ёритади. Киши юксак маррага эришиш асносида маънавий қиёфасини йўқотиш ҳолати воқеани тезлатади. Туғилган макон, ота юртга меҳр риштасининг узилиши қадрият унутилишига сабаб бўлади. Асарда маълум ахлоқий қонунларнинг инсонлар тақдирида аксланиши турли ракурсда намоён бўлади. Авлодлар тарбиясида падар, устоз ўгити, муҳитнинг олим келажагига таъсири азал ҳамда абад тушунчалари доирасида қолипланади.

"Алвидо, болалик", "Шўродан қолган одамлар" қиссаларида башарият этик, эстетик тафаккурига зид ҳолатлар қамраб олинади. Маълумки, болалик палласи баҳорга менгзалиб, яшаш завқи, ҳайрат кўлами ниш уради. Ота, она меҳридан маҳрумлик пок қалбни парчалайди. Тоҳир Малик сағир болалар кўнглидаги мусаффолик, кўкламни аёзга рўбарў этган ҳиссиз падару волиданинг умумлашма образини тақдим этади. Ҳалоллик ҳамда ҳаром тушунчаси норасида гўдаклар азоб, укубатида шакллантирилади. Мурувват, оқибатдан бенасиб болалар қаҳр, ғазаб оғушида вояга етади. Муаллиф эзгуликни ёвузлик забт этиш жараёнини ички низо, исёнлар қуршовида ташкиллаштиради. Муҳаббатни ниқоб айлаган нафс қурбонлари ўз фарзандлари нафрати, интиқомидан холи бўлолмайди. Асар пафоси образлар тазарруси, виждон изтиробида бўртиб кўринади. Шойим Бўтаев асарида Назоратчи ўғлини Тошмуродга айланишида бош айбдор саналади. Оталик бурчи, фарзандлик вазифаси борасидаги меъёрнинг бузилиши тақдир ўйинини авжлантиради. Қиссадаги ретроспектив сюжет воқеаларни босқичма-

---

Умида РАСУЛОВА – филология фанлари номзоди. 1977 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. "XX аср ўзбек қиссалари тадрижи", "Ҳозирги адабий жараён: бадиий наср поэтикасида ритм" каби қўлланмалари нашр этилган.

босқич ёритиб боради. Сўқир қалб умр ҳикматини англамагани боис қўни-қўшни, қариндош-уруғчилик аҳкомларини узиб, кишилар нафратига ноил бўлади. Қиссалар поэтикасида инсоният бадиий тафаккуридаги анъаналарнинг ўзгариш жараёни ижтимоий, маданий қатламда вужудга келаётгани аёнлашади.

Адиблар сарлавҳа воситасида ғояни етказишга, моҳиятга ишора беришга интилади. Назар Эшонқулнинг "Қора китоб", Шодиқул Ҳамронинг "Қора кун" янглиғ сарлавҳаларда қора сўзи замирида нохушлик, хавотир ҳисси пайдо бўлади. Одамлар оқ рангда эзгуликни, қорада эса зулматни тасаввур этгани боис таассурот шу тахлит давом этади. Асар структурасидаги маънавий қатлам сири, жозиби уқиш асносида мутлақлашади. "Қора кун" асарида оқсоқол, сартарош, жувозкаш, сомсапаз, тоға, фолбин, жинни қиз образлари билан боғлиқ лавҳалар босқичма-босқич мантиқни асослаб боради. Адиб қаҳрамонларга исм бермайди, касби ё насабига кўра номлаш амалга оширилади. Хронотоп аниқ белгиланмай, маскан борасидаги маълумотлар персонажлар нутқида тўлдирилади. Асар композицияси тугундан бошланади. Масжид ҳовлисида тобут йўқолиши воқеани таранглаштириб, унга турли лавҳалар бирикиб қисмдан бутун яралганда бадиий ният теранлашади. Қиссада умр йўлида адашганлар қисмати турли ракурсдан баҳоланади. Жувозкашнинг зиғирга пахта ёғи аралаштириб, ноҳақликка кўникиши, сомсапазнинг ҳаром гўштдан таом тайёрлаб завқланиши, тоғанинг жияни тентак қизга зўравонликдан орланмаслиги, болаларнинг марҳумлар танасини ўйнаб шумланиши ҳолатлари иллат, қабоҳатни очиқ намоён этади. Муаззин, сартарош, уста, икки мусофир виждонидан айрилмагани сабаб биқиқ муҳитга шаффоф иқлим беришга интилувчилар тоифаси саналади.

Муаллиф поэтик марказни равшан ифодалайди: "Ўлатдан, тошқиндан, очликдан ва яна алламбалолардан бутун-бутун қишлоқлар тамоман қирилиб кетганини эшитганман, аммо тобутини йўқотиб қўйган элни эшитмаганман. Худо фақат ўз назаридан қолган бандаларининг бошига шундай дарду балони солади. Ҳаммамиз бўғзимизгача гуноҳи азимга ботиб кетганмиз, шунинг касри уриб, бу кўргиликка йўлиқиб ўтирибмиз".

Инсоният тарихидан маълумки, гуноҳи азим бадали оғир бўлган. Муқаддас Калом, диний манбаларда одамзотнинг имону адолатдан мосуво бўлиши оқибатлари аниқ ёритилган. Раҳмоний адолатдан маҳрум кишилар энди шайтоний разолатга рўбарў келади. Онгли яратиқ тафаккур қобилиятидан холи бўлиб, сўқир қалби ила ойдин йўлни ажратолмайди. Муаллиф ёшу кекса табиатидаги қусурларни фактлар билан асослайди. Тирикликни абадий тасаввур этган ғофиллар охират тадоригини унутади. Ҳар бирининг кичик (микро) нуқсони каттариб макрони ҳосил қилиши аёнлашади. Тобут улов мисол марҳумлар диёрига элтишга восита саналади. Бир деталь орқали маънавий сатҳ такомиллашади, киши гуноҳи серобидан Яратган раҳматидан узоқлашади. Ҳар ишнинг ҳисобини унутган аҳли қишлоқ ўзга маконга кўчишга чоғланади, бироқ одам қисматидан қутула олмайди. Қаҳрамонлар манзилини эмас, аксинча ботинини тафтиш айлаб, хатосини тушуниши даркор. Қиссада оломонлик ҳолати фожиалар силсиласида бўртиб кўринади.

Ижод жараёнида реал ҳамда нореал замон ўлчовлари воқеликни тимсоллар тилида уқишга чорлайди. Эркин Аъзам "Шоирнинг тўйи" асарида санъаткор қаламкаш, зиёли, мансабдорлар доирасидаги чиркин муҳитни тасвирлашга интилади. Пичинг, киноя усулида етакчи лейтмотив бўртиб кўринади. Шоир кўнгли умумбашарий қадриятни ўзида жо айлайди, ҳайрат олами ила кенг сарҳадни забт этади. Ҳақ йўлда собит қаламкаш фожиаси собиқ тузум фонида мужассамланади. Муаллиф метафорик образлар орқали бадиий ниятини амалга оширади. Ҳар бир исм муайян функция бажариб, серқатлам хусусияти воқеалар ривожида маълум бўлади. Инсон зоҳиран тўғри кўриниши, бироқ ботиндаги эгрилик чин ҳамда сохта

маслак соҳиблари муқоясасида рўёбга ошади. Мафкурахоним, Маъшуқахоним, Жиянбека тоифасидаги маҳдудлар исмида пичинг оҳанги яққол сезилади. Бу образлар ижодкор ҳақидаги ёлғон фитналари ила оммани чалғитишга интилади. Оташқалб исмида муаллиф идеали бўй кўрсатади. Асар марказида икки қутб вакилларининг муросасиз беллашуви етакчилик қилади. Аслият ва сунъийликнинг инсон ҳилқатидаги талъати мушоҳадага чорлайди. Оқсоқол, Ажойиб домлалар манфаати йўлида ҳар қандай тубанликдан чекинмайди. Ҳақ ва ботил муқоясасида заҳарханда киноя устунлиги, ироник бадиий модус юқорилиги кузатилади.Кошона хронотопи ҳам қафас мисоли намоён бўлиб, у ердаги такаббур, риёкор кимсалар маскан ҳашаматидай таассурот қолдиради. Юқорига интилган маккорлар бу йўлда турли разолатдан бош тортмайди. Салобатли тузумнинг биқиқ ҳавосидан тўйинган басир қалблар ожизлигини ҳис этмайди. Гарчи шоир ноҳақлик қурбони бўлса ҳам пок кўнгли ила олий мақомга эришиб, халқ юрагида абадий яшайди. Адиб миллатнинг фидойилари образини талқин этишда шоир қисматини мифологик тасвир меҳварида тақдим этади. Руҳлар оламидаги эркинлик тириклик дунёсидаги тутқунликдан буюк саналиб, икки қатлам синоати қисмат теграсида уюштирилади. Бундай ёндашув замон, макон кўламини чекламасдан, кишининг фонийлик ҳамда боқийлик ҳолатига мажоз усулида нигоҳ ташлашга замин яратади.

Жанр такомилида мавзулар кўлами ортгани, образлар тизими ўзгаргани маълум бўлади. Жамиятдаги муаммолар қаҳрамонлар дунёқарашига таъсир этиб, уларнинг фалсафий, эстетик қарашларини янгилаётгани аёнлашади. Глобаллашув асносида инсон тахаййюл оламидаги тебранишлар бадиият намуналарида аксланиб, метафорик моҳият касб этади. Поэтик ифода йўсинида рамз, тимсоллар салмоғи воқеани таъсирли ифодалашга йўналтирилади. Ранглар муайян нарса, ҳодисага ишора бериб, серқатлам маънони юзага келтиради. Қаҳрамонларга исм танлаш улар сийратидаги нуқсон ёхуд фазилат табиатидан келиб чиқади. Бу хусусиятлар киссалар поэтикасидаги ўзгаришлар янги талқинларга имкон яратади.

Санъат фақатгина ҳаётни қаламга олиш эмас, шунингдек, борликнинг бирлигини айтиш ҳам... Ўз даврининг эътиборга лойиқ ёзувчиси номаълум, бетакрор, ягона тирик ҳаёт ҳақиқатини тасвирга олишга қодир кашфиётчидир.

БОРИС ПАСТЕРНАК